

O'QITISH JARAYONIDA INTIZOM VA FAOL QATNASHUVNI UYG'UN TA'MINLASH USULLARINI TADQIQ ETISH

Mardonov Amriddin Davronovich
Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning dars jarayonidagi intizomini saqlagan holda, ularning kognitiv, emotsional va amaliy faolligini oshirish masalalari chuqur ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. An'anaviy avtoritar boshqaruv usullarining bugungi kun ta'lim paradigmasiga mos kelmasligi asoslanib, pedagogik hamkorlikka qurilgan demokratik yondashuvlar taklif etiladi. Ta'lim muhitini to'g'ri shakllantirish orqali ongli (ichki) intizomga erishish va o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini rag'batlantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagogika, o'quv intizomi, ongli intizom, kognitiv faollik, ta'lim muhiti, sinf boshqaruvi, o'qituvchi mahorati, avtoritar uslub, hamkorlik pedagogikasi.

Аннотация. В данной статье представлен глубокий научный анализ вопросов повышения познавательной, эмоциональной и практической активности учащихся и студентов в современных учебных заведениях при сохранении их дисциплины в учебном процессе. Исходя из несовместимости традиционных авторитарных методов управления с современной образовательной парадигмой, предлагаются демократические подходы к педагогическому сотрудничеству. Выделены теоретические и практические аспекты достижения осознанной (внутренней) дисциплины и стимулирования интереса учащихся к науке посредством правильного формирования образовательной среды.

Ключевые слова: современная педагогика, образовательная дисциплина, осознанная дисциплина, познавательная активность, образовательная среда, управление классом, педагогические навыки, авторитарный стиль, кооперативная педагогика.

Annotation. This article provides a deep scientific analysis of the issues of increasing the cognitive, emotional and practical activity of pupils and students in modern educational institutions while maintaining their discipline in the learning process. Based on the incompatibility of traditional authoritarian management methods with today's educational paradigm, democratic approaches to pedagogical cooperation are proposed. The theoretical and practical aspects of achieving conscious (internal) discipline and stimulating students' interest in science through the correct formation of the educational environment are highlighted.

Key words: modern pedagogy, educational discipline, conscious discipline, cognitive activity, educational environment, classroom management, teacher skills, authoritarian style, cooperative pedagogy.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub transformatsiyalarni talab etmoqda. Zamonaviy mehnat bozori faqatgina nazariy bilimlarni yod olgan emas, balki tanqidiy fikrlaydigan, nostandart qarorlar qabul qila oladigan, jamoada ishlash ko'nikmasiga ega bo'lgan kreativ va tashabbuskor kadrlarga ehtiyoj sezmoqda. Bunday shaxslarni tarbiyalash uchun ta'lim jarayonining o'zi ham erkin, ijodiy va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lishi shart. Biroq, bu o'rinda pedagogika fanining eng qadimiy va eng murakkab masalalaridan biri yuzaga qalqib chiqadi:

erkinlik va ijodkorlik muhitini yaratish asnosida sinfda tartib va intizomni qanday saqlab qolish mumkin?

Tarixan shakllangan an'anaviy ta'lim tizimida (aksariyat hollarda) "intizom" tushunchasi ostida o'quvchilarning mutlaq sukut saqlashi, qimirlamasdan o'tirishi va o'qituvchining har bir ko'rsatmasini so'zsiz, passiv ravishda bajarishi tushunilgan. Ammo bugungi kun nuqtai nazaridan yondashganda, darsdagi "mutlaq jimjitlik" ta'lim sifatining yuqori ekanligini emas, balki ko'pincha o'quvchilarning darsga nisbatan qiziqishi yo'qligini, ulardagi zerikish holatini va eng yomoni – ularning ijodiy qobiliyatlari bo'g'ilayotganini anglatishi mumkin. Shunga qaramay, intizomsizlik, boshboshdoqlik va xaos holatida ham hech qanday ta'limiy maqsadga erishib bo'lmaydi.

Demak, o'qituvchining asosiy kasbiy vazifasi – sinfda xaosga yo'l qo'ymagan holda, o'quvchilarning ichki potensialini ro'yobga chiqaruvchi, muhokamalar va ilmiy tortishuvlarga boy bo'lgan "ishchi shovqin"ni (konstruktiv muhitni) yaratishdan iborat. Ushbu maqolaning maqsadi o'quv intizomi va darsdagi faollikni bir-biriga zidd bo'lgan tushunchalar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi, biri ikkinchisiz mavjud bo'lolmaydigan dialektik birlik sifatida o'rganish hamda ularni uyg'unlashtirishning zamonaviy, ilmiy-amaliy mexanizmlarini tadqiq etishdir.

Ta'lim muassasalarida sinfni boshqarish (classroom management) pedagogik mahoratning negizini tashkil etadi. Bu muammoni to'laqonli anglash uchun, eng avvalo, "intizom" va "faol qatnashuv" tushunchalarining bugungi kundagi ilmiy talqiniga e'tibor qaratishimiz lozim.

Intizomning turlari va pedagogik mohiyati Pedagogika va yosh psixologiyasi fanlarida intizom asosan ikki yirik toifaga ajratib o'rganiladi:

Tashqi (majburiy) intizom: Bu turdagi intizom ko'pincha qo'rquv, qat'iy jazo choralari yoki o'qituvchining kuchli bosimi ostida yuzaga keladi. Unda o'quvchi belgilangan qoidalarga faqatgina o'qituvchi nazorat qilib turgani uchungina bo'ysunadi. Tashqi intizom qisqa muddatli samara berishi mumkin, ammo u o'quvchida fanga nisbatan nafrat, o'ziga ishonchsizlik va stress holatlarini keltirib chiqaradi. O'qituvchi sinfdan chiqishi bilan yoki nazorat susayishi bilan bunday intizom darhol buziladi.

Ichki (ongli) intizom: Bu zamonaviy ta'limning bosh maqsadi hisoblanadi. Ongli intizom o'quvchining dars maqsadini chuqur tushunishi, o'zining ta'lim olishdagi shaxsiy mas'uliyatini his qilishi, jamoa a'zolarini hurmat qilishi va eng asosiysi – o'rganilayotgan fanga bo'lgan chinakam qiziqishi natijasida tabiiy ravishda shakllanadi. Ongli intizomga ega o'quvchi qoidalarni buzmaslikka

“jazolanishdan qo‘rqqani uchun” emas, balki “bu ish o‘ziga va o‘rtoqlariga xalaqit berishini anglagani uchun” harakat qiladi [1. 24-b].

Faol qatnashuv (Student Engagement) fenomenologiyasi Dars jarayonidagi faollikni faqatgina qo‘l ko‘tarib javob berish bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Zamonaviy tadqiqotlar faol qatnashuvni uchta o‘zaro bog‘liq o‘lchamda ko‘rib chiqadi:

Xulq-atvorga oid faollik: Qoidalarga rioya qilish, vazifalarni vaqtida bajarish, savollarga javob berish va dars qatnashish.

Emotsional faollik: O‘quvchining o‘qituvchiga, sinfdoshlariga va fanga bo‘lgan hissiy munosabati (qiziqish, quvonch, daxldorlik hissi).

Kognitiv faollik: O‘quvchining o‘quv materialini tushunish va o‘zlashtirish uchun sarflaydigan aqliy mehnati. O‘z-o‘zini boshqarish, murakkab masalalarni yechishda sabr-toqat ko‘rsatish va o‘rganish strategiyalaridan ongli foydalanish.

Agar darsda faqat o‘qituvchi gapirsa (monologik nutq), o‘quvchilarda kognitiv va emotsional faollik susayadi. E‘tiborsizlik va zerikish boshlangach, xulq-atvorga oid qoidabuzarliklar (yonidagi bilan gaplashish, telefonga chalg‘ish) yuzaga chiqadi. Demak, intizomsizlikning asosiy ildizlaridan biri – bu dars materialining o‘quvchi kognitiv ehtiyojlariga mos kelmasligi va ta‘lim metodlarining bir xilligidir. Shu sababli, faol qatnashuv va qiziqarli o‘quv faoliyati – ongli intizomni o‘rnatishning eng samarali vositasidir.

O‘qituvchilar amaliyotda tez-tez o‘ziga xos pedagogik dilemmaga duch kelishadi. Agar darsda zamonaviy interfaol metodlar (masalan, “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Rollik o‘yinlar”, “Bumerang”) keng qo‘llanilsa, sinfda muqarrar ravishda ishchi shovqin ko‘tariladi, o‘quvchilar o‘rtasida tortishuvlar avj oladi va tashqaridan qaraganda an‘anaviy ma‘nodagi “intizom” buzilayotgandek tuyuladi. Aksincha, agar o‘qituvchi qat‘iy talablar asosida faqat o‘zi ma‘ruza qilsa yoki o‘quvchilarni faqat kitob o‘qishga majburlasa, sinfda o‘lik jimjitlik hukm suradi, biroq o‘quvchilarning darsdagi kognitiv va emotsional faolligi nolga tushadi.

Bu qarama-qarshilikni hal etish uchun sinfni boshqarishning *avtoritar* (faqat o‘qituvchi qaror qabul qiluvchi va jazolovchi) hamda *liberal* (o‘quvchilar o‘z holiga tashlab qo‘yiladigan, nazoratsiz) uslublaridan voz kechib, **avtoritetli-demokratik uslubga** o‘tish talab etiladi. Demokratik boshqaruvda o‘qituvchi yuksak hurmatga ega bo‘lishi bilan birga, o‘quvchilarning fikrini eshitadi, ularga tanlov huquqini beradi va xatolarga nisbatan toqatlilik (tolerantlik) madaniyatini namoyish etadi.

Intizom va faollikni uyg'unlashtirishning amaliy metodikasi O'qitish jarayonida ongli intizom va faol qatnashuvni bir vaqtning o'zida ta'minlash uchun o'qituvchi quyidagi tizimli strategiyalarni amaliyotga joriy etishi maqsadga muvofiq:

Sinf qoidalari va kelishuvlarni birgalikda ishlab chiqish: Dars yilining dastlabki mashg'ulotlaridanoq o'qituvchi tayyor qoidalarni doskaga ilib qo'ymasdan, ularni o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilishi kerak. "Nima uchun bizga bu qoida kerak?", "Agar hamma bir vaqtda gapirsa, nima bo'ladi?" kabi muammoli savollar orqali o'quvchilar qoidalarning muhimligini o'zlari anglab yetadilar. Inson psixologiyasi shunday tuzilganki, shaxs o'zi ishtirok etgan va rozi bo'lgan shartnomaga osonroq amal qiladi. Interfaol darslarda xaosning oldini olish uchun "Bitta mikrofon" (kimning qo'lida so'zlashuv obyekti bo'lsa, faqat o'sha gapiradi), "Qo'l ko'tarish qoidasi" yoki "Fikrga qarshi chiq, shaxsga emas" kabi aniq tartiblarni joriy etish yuqori samara beradi.

Dars dinamikasi va kognitiv yuklamani to'g'ri taqsimlash: Fiziologik va psixologik qonuniyatlarga ko'ra, inson diqqati bir obyektдан uzoq vaqt davomida bir xil darajada ushlab turilmaydi. Passiv tinglash (o'qituvchi ma'ruzasi), diqqatni jamlashni talab etuvchi mustaqil yozma ish va jismoniy hamda emotsional harakatni talab etuvchi faoliyat (guruh bo'lib muhokama qilish, tajriba o'tkazish) o'rtasidagi o'tishlar silliq va rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Bir xil faoliyat turi 15-20 daqiqadan oshib ketsa, o'quvchilarda charchoq paydo bo'ladi va bu darhol intizom buzilishiga olib keladi. Faoliyat turini vaqtida o'zgartirib turish (shift in activity) asab tizimidagi tormozlanish jarayonining oldini oladi.

Vazifalar va mas'uliyatni aniq taqsimlash: Sinfdagi har bir o'quvchi o'quv jarayonining muhim bir bo'laki ekanligini his qilishi shart. O'quvchilarni kichik guruhlarga bo'lib ishlash vaqtida ko'pincha ba'zilar ishlashi, boshqalar esa suhbatlashib o'tirishi kuzatiladi. Buning oldini olish uchun rollarni aniq taqsimlash metodidan foydalanish lozim. Masalan, guruh ichida: *Sardor* (ishni tashkillashtiruvchi), *Taym-kiper* (vaqtni nazorat qiluvchi), *Kotib* (guruh fikrlarini yozib boruvchi) va *Taqdimotchi* (natijani butun sinfga tushuntirib beruvchi) kabi rollar belgilanadi. Har kimning o'z shaxsiy javobgarligi bo'lgan joyda begona ishlarga va chalg'ishga vaqt qolmaydi. Bu orqali darsda tabiiy, shovqinli, ammo mutlaqo tartibli o'quv faolligi (konstruktiv muhit) yaratiladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida intizom va faol qatnashuv bir-birini rad etuvchi yoki o'zaro ziddiyatli hodisalar emas. Faollik – o'quv jarayonini oldinga yurgizuvchi motor bo'lsa, ongli intizom –

bu motorning xavfsiz va samarali ishlashini ta'minlovchi boshqaruv tizimidir. An'anaviy yondashuvdan voz kechib, o'qituvchi avtoritar nazoratchi rolidan dars jarayonining fasilitatori (yo'naltiruvchisi, yordamchisi) rolini qabul qilgandagina mazkur ikki muhim omilning uyg'unligiga erishish mumkin.

Ta'lim amaliyotiga ongli intizomni shakllantirish usullarini, aniq va adolatli baholash mezonlarini hamda psixologik xavfsiz muhitni joriy etish o'quvchilarni nafaqat chuqur bilim olishga, balki ijtimoiy hayotda mas'uliyatli, o'z fikrini to'g'ri ifoda eta oladigan shaxs bo'lib yetishishlariga zamin yaratadi. Yosh avlodga erkin fikrlash, mustaqil izlanish huquqini berish bilan bir qatorda, jamoa qoidalariga bo'ysunish va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish madaniyatini (ya'ni haqiqiy ongli intizomni) o'rgatish bugungi kun uzluksiz ta'lim tizimining bosh strategik vazifasi bo'lib qolishi lozim. Bu borada o'qituvchining pedagogik va psixologik kompetentligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yuzlikayev F.R. "O'qituvchi va o'quvchilar hamkorligi psixologiyasi" // Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. – 2018. – 3 b.
2. Nishonova Z.T. "Ta'lim psixologiyasi va pedagogik mahorat" // Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. – 2020. – 212 b.
3. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" // Toshkent: TDPU nashriyoti. – 2006. – 160 b.
4. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. "Pedagogika nazariyasi" // Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. – 2008. – 288 b.
5. Qosimova M. "Pedagogik konfliktologiya va sinf boshqaruvi" // Samarqand: SamDU nashriyoti. – 2021. – 115 b.